

1923 METŲ KLAIPĖDOS KRAŠTO SUKILIMO KONTROVERSIJOS

Vyantas Vareikis

1989 metais sovietinėje spaudoje buvo pradėta diegti mintis, kuria, mėgindamas stabdyti lietuvių nepriklausomybės atkūrimo siekius, rėmėsi ir Michailas Gorbačiovas¹. Anot jo, Lietuva gali atkurti nepriklausomybę 1940 m. sienų ribose, t.y. be Klaipėdos krašto, kuris pagal Vokietijos ir Lietuvos 1939 m. kovo 22 d. sutartį atiteko Vokietijai. Karaliaučiaus ir Klaipėdos kraštai Sovietų Sąjungai atiteko pagal 1945 metų Potsdamo sutarties nutarimus. Tad Sovietų Sąjunga yra viso nukariauto krašto suvereną ir jokia formalia teisine sutartimi neperdavė Klaipėdos krašto Lietuvai. Panašūs argumentai buvo kartojami Rusijos spaudos puslapiuose po Lietuvos nepriklausomybės *de facto* atkūrimo. Buvo teigiama, kad Rusijos Federacija yra visų SSRS teisių perėmėja, taigi ir Rusijos teisės į Klaipėdos kraštą nėra išnykusios. Tokia pozicija būdinga radikalių komunistinių ir nacionalistinių partijų atstovams, tuo tarpu oficiali Rusijos URM pozicija teigia, jog Rusijos Federacija nėra visa SSRS teisių paveldėtoja. Ji yra kokybiškai naujas tarptautinės teisės subjektas ir paveldėjo iš SSRS tik tas tarptautines teises ir įsipareigojimus, kurie galiojo Rusijos teritorijoje. „Klaipėdos priklausomybės“ suaktyvėjimas pastebimas derybų dėl Lietuvos–Rusijos valstybinės sienos delimitacijos ir demarkacijos metu ir tranzito į Kaliningrado sritį kontekste, siekiant gauti geresnes pozicijas pradiniam derybų etape.

Klaipėdos krašto likimą po Antrojo pasaulinio karo nulėmė Teherano konferencijos metu Stalino pasakyti žodžiai. Jis 1943 m. gegužės 1 d. iškėlė pasiūlymą, kuris tapo Rytų Prūsijos padalijimo pagrindu: „Rusai neturi neužšalantių uostų Baltijos jūroje. Todėl rusams reikalingi neužšalantys Kenigsbergo ir Klaipėdos uostai bei tam tikra Rytų Prūsijos teritorijos dalis. Tuo labiau kad istoriškai – tai grynai slaviškos žemės“².

1945 m. sausio 28 dieną, kai tik sovietų kariuomenė užėmė Klaipėdą, Lietuvos SSR sudėtyje buvo sudaryta Klaipėdos apskritis (1205 kv. km), į kurią įėjo šeši valsčiai (Endriejavo, Dovilų, Gargždų, Kretingalės, Priekulės, Veiviržėnų), o apskrities centru tapo Klaipėdos miestas³. Klaipėdos apskrities ribos neatitiko 1919–1939 metų Klaipėdos krašto (*Memelland*), kurio teritorija sudarė 2708 kv. km, ribų. Į Klaipėdos apskritį įėjo istorinės Žemaitijos miesteliai. Tuo buvo pabrėžiamas naujas sovietinės Lietuvos, kuri nutraukė istorinę tradiciją su prieškarine „smetonine“ Lietuva, statusas.

1923 metų Klaipėdos krašto sukilimas yra tas vienintelis aktas, kuris legitimuoja krašto priklausomybę Lietuvai. Jeigu ne šis sukilimas, nulėmęs krašto priklausomybę Lietuvai iki 1939 metų, galbūt Stalinas būtų sukūręs bendrą administracinį vienetą iš Rytų Prūsijos dalies ir Klaipėdos krašto Rusijos Federacijos sudėtyje. Tai tik hipotetinis samprotavimas, tačiau jis yra toks pat hipotetinis kaip samprotavimai apie galimybę Karaliaučiaus kraštą perduoti Lietuvai.

Klaipėdos krašto sukilimas buvo svarbiausias savarankiškas politinis ir karinis žingsnis tarpukario Lietuvos istorijoje. Žinoma, šio savarankiškumo laipsnis nėra absoliutus, kadangi Lietuvos vyriausybė derino sukilimo organizavimą su Sovietų Rusijos ir Vokietijos pozicijomis, tačiau sukilimo planas gimė ne Maskvoje ar Berlyne, bet Kaune.

Lietuvai palankus amerikiečių istorikas A. E. Senn pažymėjo, jog tai buvo „drašiausias tarpukario Lietuvos užsienio politikos žingsnis“⁴, tačiau reikia pripažinti, jog šis žingsnis pažeidė Versalio susitarimus. Ambasadorių konferencijos Nepaprastosios komisijos Klaipėdai, kuri buvo pasiūstą tirti 1923 metų sausio mėnesio įvykių, pranešime Aukščiausajai Tarybai sukilimas buvo apibūdin-

tas kaip Kauno vyriausybės sumanytas ir įvykdytas „*Coupe de force*“⁵. Tarpukario Lietuvoje Klaipėdos krašto sukilimo aplinkybės buvo kruopščiai slepiamos, o Lietuvos kariuomenės dalinių dalyvavimas niekur neminimas. Londone išleistame Lietuvos informacinio biuro propagandiniame leidinyje buvo rašoma apie „tautinį sukilimą“ (*national rising*) ir sukilėlius (*volunteers*), kuriuos džiaugsmingai sutiko Klaipėdos gyventojai.⁶ Buvo nuolat pabrėžiamas šaulių vaidmuo, tad istoriografijoje susiformavo tradicija Klaipėdos „atvadavimą“ priskirti beveik vien Šaulių sąjungai. Susiformavo tradicija Klaipėdos operaciją vadinti „sukilimu“ ar Mažosios ir Didžiosios Lietuvos „susijungimo“ aktu. Klaipėdos krašto užėmimą ne kaip vietos gyventojų valios aktą, o kaip „gryniausią Mažosios Lietuvos atvadavimo žygį, kuris kilo iš lietuvių sielos gelmės ir jos jėgomis tapo įvykdytas“, kaip „lietuviškesnį už pačios valstybės kūrimą ir su tuo susijusius pilietinius žygius“ vertino Lietuvos šaulių sąjungos įkūrėjas Vladas Putvinskis.⁷ Antanas Smetona 1923 metų rudenį rašė, jog „Klaipėdos sukilime įvykio logikos pamate yra dora ir teisė“⁸. VDU profesoriaus, teisininko Mykolo Riomerio nuomone, Klaipėdos užėmimas psichologiniu požiūriu Lietuvai buvo didžiai reikšmingas, nes „tai vienas esminių veiksnių, kurie sudaro valstybę“⁹. Tikrosios Klaipėdos operacijos aplinkybės tarpukario Lietuvoje nebuvo minimos dėl galimų politinių komplikacijų siekiant nesuteikti Vokietijai papildomų argumentų Klaipėdos krašto byloje.

Laikydami šią įprastą terminiją, vartosime žodžius *sukilėlis* ir *sukilimas*, nors krašto užėmimo operaciją organizavo *manu militari* Lietuvos ginkluotosios pajėgos.

Tarpukario Lietuvos vyriausybė finansavo teisininkų Jokūbo Robinzono ir Rudolfo Valsonko darbus.¹⁰ Šie darbai, taip pat Lietuvai palankaus Hagos teismo Boettcherio bylos sprendimas ir Kauno proceso dokumentai¹¹ turėjo atremti Vokietijos istorikų ir tarptautinės teisės specialistų spaudimą vertinant 1919 metų Klaipėdos krašto atskyrimo ir 1923 metų sukilimo legitimumą.¹²

Sovietų Lietuvos, o ir emigracijos istorikai pagrindinį dėmesį skyrė Mažosios Lietuvos lietuvininkų tikriems ar tariamiems persekiojimams, Klaipėdos krašto nacistų veiklai ir Hitlerio įvykdytam Klaipėdos krašto atplėšimui. Kaip *ultima ratio* įrodinėjant Klaipėdos krašto atskyrimo nuo Vokietijos teisėtumą buvo kartojami Prancūzijos premjero Georges Clemenceau argumentai¹³. Dažnai lietuvių autoriai, įrodinėdami Klaipėdos krašto priskyrimo Lietuvai būtinybę, rėmėsi lietuvių tautos „istorinėmis teisėmis“ į Mažąją Lietuvą:

„*Besikuriančiai Lietuvos valstybei buvo svarbu sujungti visas istorines lietuvių žemes, turėti Klaipėdos uostą, kad galėtų laiduoti savo ekonominį savarankiškumą <...>. Paryžiaus konferencija Lietuvos teisės į istorines lietuvių žemes negalėjo paneigti <...>. Reikėjo atitaisyti istorinę klaidą, dėl kurios Lietuva buvo netekusi savo jūros.*“¹⁴

Martynas Gelžinis grindė Lietuvos „istorines teises“ į Klaipėdos kraštą tuo, kad mažlietuviai čia buvo autochtonai.¹⁵ Tradicinė lietuvių istoriografija, rašydama apie Klaipėdos kraštą, rėmėsi ne tik „istorinėmis teisėmis“, bet kartu mitologizavo „prarastą žemę“. Tokia „prarastą žemę“ tiek sovietinės Lietuvos, tiek emigracijos istorikams tapo Vokiečių ordino nukariauta ir vokiečių kolonizuota Mažoji Lietuva. Panašiai ir po 1870 – 1871 metų nesėkmingo karo su Prūsija Prancūzijoje susiformavo prarastųjų žemių Elzaso – Lotaringijos, *les provinces perdues*, mitologizavimas. O Vokietijoje ištremtųjų ir išvartųjų draugijų atstovai su panašiais jausmais dar teberašo apie „prarastą žemę“ Vidurio Rytų Europoje.

„Istorinės teisės“ yra hipotetinės ir nelegitimines. Jos neįmanomos tarptautinės teisės požiūriu ir netinkamos analizuojant istorinę įvykių raidą. Įsitikinimas, jog Versalio taikos konferencija turėjo remtis lietuvių tautos „istorinėmis teisėmis“ į Mažąją Lietuvą, eliminuoja svarbiausią Klaipėdos krašto atskyrimo nuo Vokietijos priežastį – antivokišką Prancūzijos premjero Georges Clemenceau, kuris siekė susilpninti Vokietiją ir sustiprinti Lenkiją kaip sąjungininkę prieš Vokietiją, poziciją.

Lenkijos delegacijos vadovas Roman Dmowski Versalyje reikalavo „istorinių 1772 metų Lenkijos sienų“, suprasdamas Lenkiją kaip „rusiškąją Lenkiją, tai yra Kauno, Vilniaus, Gardino ir kitas gubernijas“. 1918 m. spalio 8 d. Romano Dmowskio memorandume JAV prezidentui Wilsonui pageidautinos Lenkijos sienos turėjo apimti ir Lietuvą su Rytų Prūsijos dalimi bei Klaipėdą.¹⁶

Teritoriniai reikalavimai, kurie remiasi ankstesnėmis istorinėmis epochomis, gali tapti argumentais tada, kai jie yra tapatūs tam pačiam istoriniam laikotarpiui ir priklauso tam pačiam tarptautinės teisės veikimo tarpsniui.

Klaipėdos kraštas 1920 m. sausio 10 d., ratifikavus Versalio sutartį, buvo atskirtas nuo Vokietijos reichio, o 1924 m. gegužės 8 d., Paryžiuje pasirašius Klaipėdos konvenciją, autonominiiais pagrindais atiteko Lietuvos Respublikai. Teisininkas J. Robinzonas 1934 metais akcentavo, jog *„Klaipėda ir jai gretimas kraštas yra atskirti nuo Vokietijos, vadovaujantis jų tautiniais ir ekonominiais ryšiais su Lietuvos žeme“*¹⁷.

Prieš Antrąjį pasaulinį karą nebuvo remiamasi „istorinių teisių“ argumentais, kadangi jie nebuvo tvirti. J. Robinzonas teigė, kad sėkmingos revoliucijos sukuria naują teisinį pagrindą – *„nulemia ne valdžios legalumas, bet jos efektyvumas: „Kadangi pavykusios revoliucijos sudaro savo teisę ir kadangi revoliucijų reiškėjai konstitucinės teisės atžvilgiu yra įteisinti veikti, tai Vyriausiojo Gelbėjimo Komiteto valdžią ir jo priemones reikia laikyti teisėtomis“*¹⁸.

Logiška atrodanti teisinė grandinė (Vyriausiasis Mažosios Lietuvos gelbėjimo komitetas (toliau – VMLGK) – revoliucinis organas, išreiškęs vietinių gyventojų valią, karine jėga pakeitęs prancūzų okupacinę valdžią, sukūręs naują teisę, kurią 1923 02 16 legalizavo Ambasadorių konferencija, perduodama krašto suverenumą Lietuvai) istoriškai nėra teisinga, nes Klaipėdos krašto sukilimas buvo ne vietos gyventojų revoliucinis valios aktas, bet Lietuvos vyriausybės įvykdytas *coupe de force*. Taip ši akcija buvo apibūdinta Ambasadorių konferencijos Nepaprastosios komisijos Klaipėdai pranešime.¹⁹ Formalų, bet neveiksmingą Klaipėdos krašto sukilimo vadovą – Vyriausiąjį Mažosios Lietuvos gelbėjimo komitetą – revoliucine valdžia laikė tarptautinės teisės specialistai Rudolfas Valsonokas²⁰ ir Mykolas Riomeris.

Lietuvos šaulių sąjungos dalyvavimo Klaipėdos užėmimo operacijoje problema iki 1991–1992 metų Lietuvos istoriografijoje buvo mažai tyrinėta. Romantinė istoriografinė tradicija teigė, kad Klaipėdos sukilimas buvo organizuotas vietos gyventojų lietuvininkų, kuriems į pagalbą atėjo Didžiosios Lietuvos šauliai, ir kad Vyriausiasis Mažosios Lietuvos gelbėjimo komitetas, vadovaujamas Martyno Jankaus, buvo šio sukilimo organizatorius. Taigi išeitų, jog Klaipėdos krašto gyventojai be išorinio spaudimo apsisprendė priklausyti Lietuvai. Tačiau archyvinių šaltinių analizė rodo, kad dauguma krašto gyventojų laikėsi pasyviai, Lietuvą rėmė negausi vietinių gyventojų grupė, lietuvių karinių dalių ir šaulių žygiui vadovavo Lietuvos kariuomenės generalinis štabas, o politinis operacijos vadovas buvo Lietuvos ministras pirmininkas Ernestas Galvanauskas. Kita vertus, rengiant Klaipėdos krašto užėmimą vis dar lieka neaiškus Šaulių sąjungos pirmininko Vinco Krėvės-Mickevičiaus ir Šaulių sąjungos vadovybės vaidmuo. Nors svarbiausia karinė jėga buvo perrengti Lietuvos kariuomenės daliniai, bet Šaulių sąjungos vadovų pozicija stūmė Ernestą Galvanauską imtis ryžtingų veiksmų Klaipėdos krašto klausimu.

Vertingos informacijos apie šaulių vaidmenį suteikia 1992 metais išleisti rašytojo ir Šaulių sąjungos pirmininko (1922 – 1924) Vinco Krėvės-Mickevičiaus memuarai²¹. Rašytojo dukra emigracijoje ilgai nenorėjo šių memuarų paskelbti, nes „tai daryti dar anksti“²². Po 1923 metų įvykių buvo praėję apie 60 metų, bet, kaip pažymi ir A. E. Senn, kalbėjęsis su buvusiais Lietuvos politikais, „jie manė, jog turi saugoti paslaptis, jog vis dar per anksti jas skelbti, nes demaskavus suokalbę galinti būti sukompromituota Lietuva“²³.

Apie Klaipėdos sukilimą yra užsiminę Petronėlė Žostautaitė ir Vytautas Žalys²⁴. Šių autorių metodologinės pozicijos gerokai skiriasi: Žostautaitė atstovavo romantinės istoriografijos kryptį, tuo tarpu V. Žalio knygoje, analizuojančioje, kodėl Lietuvai nepavyko integruoti Klaipėdos krašto, galima rasti naują Klaipėdos krašto raidos 1919–1939 metais interpretaciją. Klaipėdos universiteto Vakarų Lietuvos ir Prūsijos istorijos centro leidinyje, skirtame 1923 metų Klaipėdos sukilimui, buvo nagrinėjami Klaipėdos krašto sukilimo kontroversiniai klausimai²⁵. Taip pat verta pažymėti V. Žalio ir A. Gaigalaitės straipsnius, kuriuose ypač akcentuojamas Lietuvos ministro pirmininko E. Galvanausko vaidmuo sukilime²⁶. Istorinės mitologijos sferai priklauso Algimanto Liekio sam-

protavimai apie Lietuvos istorines, politines, moralines teises į lietuvininkų žemes bei „išvaduojamą žygį į Pagėgius, Šilutę ir Klaipėdą“²⁷.

Vokiečių istoriografijoje apie Klaipėdos krašto sukilimą buvo rašoma daug, tačiau dažniausiai vienpusiškai. Tiek liberalūs, tiek nacionalistiškai nusiteikę vokiečių autoriai teigė, jog sukilimas buvo nelegitiminis aktas, kurį realizavo Lietuvos šaulių sąjunga ir perrengti Lietuvos kareiviai. 1991 metais išleistos dvi teisininkų studijos siekė ne tiek atskleisti istorinę tiesą, kiek remiantis teisine kazuistika įrodyti, jog Klaipėdos krašto užėmimas 1923 metais buvo nelegitiminis aktas, tuo tarpu 1939 m. kovo 23 d. įvykęs Klaipėdos krašto perdavimas Vokietijai neprieštaravo tarptautinei teisei.²⁸

Lietuvių istoriografijoje dažnai išskyla 300 vietinių gyventojų, klaipėdiškių, dalyvavusių sukilime, skaičius, kuris tarsi suteikia stipresnę legitiminę pagrindą kraštui užimti. Šį skaičių mini R. Žepkaitė, P. Žostautaitė, V. Žalys, A. Gaigalaitė. Tačiau dokumente, kuriuo remiasi minėtieji autoriai²⁹, nėra nė žodžio apie „300 vietinių ginkluotų vyrų“ (R. Žepkaitė)³⁰, „300 savanorių“ (P. Žostautaitė, A. Gaigalaitė)³¹ ar „300 pagalbininkų“ (V. Žalys)³². Tikrai pasibaigus sukilimui, kai Jonas Budrys pradėjo formuoti Klaipėdos krašto armiją, į ją pradėjo stoti vietiniai klaipėdiškiai – savanoriai, kurių skaičius daugmaž atitinka anksčiau minėtąjį. Stojimo dinamika buvo tokia: 1923 01 19 (verta pažymėti, jog jau po pasisekusio žygio) savanorių buvo 160, 1923 01 22 – 227, o 1923 01 24 – 317, iš kurių 40 buvo pašalinti kaip neištikimi³³. Taigi tie „300 savanorių“ atsirado tik po sėkmingos Ypatingosios rinktinės operacijos. Žinoma, teigti, jog vietiniai gyventojai prie sukilimo niekuo neprisidėjo, būtų per drąsu (Ypatingosios rinktinės kovotojams palankiai nusiteikę vietos gyventojai tiekė maistą ir nurodydavo kelius), tačiau jų vaidmuo karinėje operacijoje buvo menkas.

Lietuvių istoriografijoje ilgai gyvavo versija, kad žuvo 20 sukilėlių³⁴, tačiau archyvinių duomenų analizė rodo, jog Klaipėdos krašto užėmimo operacijoje žuvo 12 lietuvių – du karininkai (Karo mokyklos kapitonas E. Noreika ir 8-ojo pėstininkų pulko leitenantas V. Burokevičius), šeši kareiviai (Karo mokyklos kariūnas V. Stašelis, Karo milicijos mokyklos eilinis V. Vilkas, 1-ojo husarų pulko eilinis J. Simonavičius, 5-ojo pėstininkų pulko eiliniai A. Viliūnas, P. Trinkūnas, 8-ojo pėstininkų pulko eilinis J. Petkus) ir keturi Šaulių sąjungos kovotojai (F. Lukšys, A. Jasaitis, J. Pleškys ir A. Ubavičius)³⁵. Taip pat susirėmimuose žuvo du prancūzai ir vienas vokiečių žandaras, kurio šeima J. Budrys įsakė išmokėti 4000 markių pašalpą. Tai sukėlė šaulių pasipiktinimą, pasklido gandas, kad vadai juos išdavė mokėdami pinigais vokiečiams. Pagal oficialius dokumentus, kurie vėliau buvo tvarkomi norint kareivių teisėmis gauti žemės, Klaipėdos operacijos metu rimtai buvo sužeisti trys šauliai (J. Keraminas, J. Pilipaitis ir A. Tamašiūnas)³⁶.

Už Antantės pažadą perleisti Lietuvai Klaipėdos kraštą lietuviai sutiko paleisti VMLGK, Klaipėdos krašto armiją ir E. Simonaičio direktoriją. Šaulių buvimas Jono Budrio Klaipėdos krašto armijoje padėjo sudaryti įspūdį, kad vietinių krašto gyventojų pasiryžimas priklausyti Lietuvai yra realus. Ši armija kontroliavo padėtį Klaipėdos krašte iš jo išvedus Ypatingosios rinktinės kariuomenės dalis.

Diplomatinės derybos dėl Klaipėdos krašto ateities nebuvo lengvos, o vietos lietuvių lyderių, net rėmusių sukilimo idėją ir dalyvavusių Vyriausiojo Mažosios Lietuvos gelbėjimo komiteto darbe, nuotaikos nebuvo pastovios ir kito atsižvelgiant į politinę konjunktūrą. Dovas Zaunius, 1923 m. vasario 6 d. atšauktas iš diplomatinių pareigų ir ministro pirmininko nusiųstas į Klaipėdą išsiaiškinti padėtis, pranešdamas E. Galvanauskui apie Klaipėdos lietuvių nuotaikas, rašė: „*Susijungimas su Lietuva daugeliui nepriimtinas. Mažosios Lietuvos veikėjai trokštų lietuviško „freistadto“. Tos grupės atstovais aš skaitau Stikliorių, Gaigalaitį ir truputį Simonaitį. Dėl griežtos ir aiškios centralizmo tendencijos, tai Mažosios Lietuvos veikėjų tarpe aiškaus nusistatymo nėra. Centralizmo aiškinimas ir propagavimas (griežtai už Lietuvą) nebūtų labai populiarus. Tos grupės atstovai – M. Jankus ir jaunesnieji veikėjai*“³⁷.

1923 02 16 Ambasadorių konferencija pripažino *fait accompli* – suteikė Lietuvai suverenas teises Klaipėdos kraštui. 1923 02 19 visos Antantės ginkluotosios pajėgos, Ambasadorių konferen-

cijos Ypatingoji komisija ir buvęs krašto komisaras Gabrielis Petisnė išvyko iš Klaipėdos krašto. Po dienos Lietuvos vyriausybė savo nuolatiniu įgaliotiniu Klaipėdos krašte paskyrė Antaną Smetoną, beje, Šaulių sąjungos narį. 1923 02 24 Antanas Smetona perėmė iš Jono Polovinsko valdžios funkcijas ir paskyrė jį savo padėjėju. 1923 02 26 Klaipėdos krašto savanorių kariuomenė buvo likviduota, Didžiosios Lietuvos šauliai sugrįžo į savo rinktines, o rikiuotės dalys perėjo Klaipėdoje dislokuoto 7-ojo žemaičių kunigaikščio Butegeidžio pulko vado žinion.

Dokumentų analizė leidžia daryti išvadas, kad Klaipėdos sukilimą suorganizavo ir jo eigą kontroliavo Lietuvos ministrų tarybos pirmininkas Ernestas Galvanauskas ir Krašto apsaugos ministerijos Generalinis štabas. Tačiau Šaulių sąjungos vadovai, kartu su prolietuviškai nusiteikusia krašto veikėjais, nuolat spaudė E. Galvanausko vyriausybę imtis ryžtingų veiksmų Klaipėdos klausimu. Pagrindinę lietuvių karinę jėgą sudarė Lietuvos ginkluotųjų pajėgų daliniai ir rinktiniai šaulių būriai, suburti į Ypatingosios paskirties rinktinę. Lietuvos šaulių sąjunga savo vardu pridengė Lietuvos kariuomenės ir Lietuvos vyriausybės veiksmus. Propagandinė kampanija apie vietinius sukilėlius ir lietuvių šaulius, neklausiusius įsakymų, padėjo išsaugoti Antantės valstybių *renomė*, išvengti didesnių politinių komplikacijų ir prijungti Klaipėdos kraštą prie Lietuvos.

Remdamiesi principu *ad fontes*, pateikiame pluoštą dokumentų iš Lietuvos centrinio valstybės archyvo fondų. Galbūt jie sugebės papasakoti apie Klaipėdos sukilimą geriau negu prisiminimai ir tyrinėtojų interpretacijos.

Generalio Štabo Vėžininkui.

V. Slapta. Asmeniški
rankas.

Mažosios Lietuvos, Klaipėdos Krašto gyventojai išvesti iš kėntrybės veiksmais pastatytosios Direktorijos ir „Freištatininkų“ paruošė sukilimą nuvertinti Direktorijos ir sudarymai Naujos Valdžios krašto sulig pagedavimo daugumon gyventojų. Gyventojų 60 % prijančiamųjų Lietuvai, dalivauja sukilime, 30 % laikosi pasyviai ir gal tik 10 % linksta „Freištataim“, ar Vokietijon.

Mūsų uždavinys, padedant sukilėliams nuversti Direktoriją, palaikyti krašte tvarką, kol nesustiprės Nauja Valdžia. Veiksmose kiek galint, vengti vartojimą ginklų ir joku budu nekliudyti pramūnų kariuomenės, kurios yra vienas batalionas ir kurie atstovauja Santarvę. Pavartojus pramūnoms ginklus – gintis patiems neušpuldinėjant.

Su vietos gyventojais elgtis kuomandagiamai. Griežčiausiai uždrausti gyventojų plėšimas, imti maistą, daryti krotas ar naudotis koku nors jų turtu. Už viską turi būti mokama. Neleisti spekuliacijos. Pastobėti žiuose nusikėmimuose turi būti šiuuriamai baudžiami. Didesnius nusikėtėlius siųsti štabon.

Kuogriežčiausiai užginoma visiems dalyviams vartojiman avaičių jų gėrymų. Nepriešlaikantieji šio bus be pasigėilėjimo bėdžiamai. Vadai – pavysdys pavaldiniams ir atsako už juos.

Kadangi tarpe dalyvių yra pasiluosavusių iš Lietuvos kariuomenės, tai papuolus į rankas priešo, nieks negali vadintis kariu, bet savanoriu prisidėjusiu prie sukilėlių. Nusiduoti tikriaisiais krašto gyventojais, tik iš kitų sričių. Visokiamai dokumentai, raštai privalo būti palikti. Vadai tą patikrina. Net ir samkūnos, kaip laikraščiai, papirosai, tabakas, degtukai, kurie įrodo jų pėėjimą iš Lietuvos, naikinti.

Brandžiama kelti kalboje politiniai ekonominiai klausimai, kaip tai dalinimas dverų, nuėvinimas turto, kurie galėtų išėaukti nepatitenkinimą tom tikrų sluokėnių. Vaduotis Upu gyventojų. Bendrai iimant susilakyt nuo politinio turinio kalbų. Laikytis nuomonės, kad Klaipėdos Krašto politinė priklausomybė priderės nuo noro didėjimos gyventojų, kurie bus užklaustas nurimus ir įvedus naują tvarką. Ne-kuretyti luomų ir tontų neapykantą, sulakyti kerėtas. Saugoti nuo naikinimo krašto turto, ir privatėn nuosavybės. Nuo javų sandėlių

Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA). F. 929. Ap. 3. B. 422. L. 9–11

savininkų praimti paraišius, kad jie be leidimo neparduos ginklų. Neleisti plėšimų.

Griežčiausiai užkinti bereikalingą šaudymą ir grasinimą ginklų ramių gyventojų. Bauda tik vadams įsakius. Laikytis didžiausio budrumo. Vengti nereikalingų stovėjimo vietose vaikštinėjimų. Visame drausmė ir tvarka pavysdiniai. Išmetami iš vartojimo visi laipiniai, kaip kreipimose į viršininkus, taip ir kalbant tarp savęs. Vartoti pavadinimų užimamos vietos: "Tamata Vode". Nevertoti terminus "kuopa, birva, narayba", vietos jų "kompanė, ougas, postas" ir kitus prisilaikant vietinių gyventojų pavadinimų. Pėsti vadai arklius neimti, eiti pėsti. Nevertojama ruonų kalba.

Jukiu budu nesikišama į darbą vietinės administracijos – įstai gyų ir valdininkų. Nuo valdininkų bus paunti tam tikri raštiški pasižadėjimai ištikimybėsi Naujai Valdžiai. Atsisakiusieji pasirodyti bus šalinami iš vietų ir paliekami priešišrojų ar išsiunčiami.

Esanti policija paliekama savo vietoje, atimama jų šautuvai ir granatos, paliekami tik revolveriai. Paimtų ginklų daroma registracija ir išduodami kvitai. Menkos vertės agitatoriams daroma tardymai imama nuo jų paraišiai, kad nepasitrauks ir atleidžiami. Pabėgus Vokietijon – nežinau bus priešingo elemento. Reštų vengti. Su suimtaisiais elgtis labai mandagiai. Nepasiduot ūpui, vaduotis šaltu protu, net ir girdint užgauliojimus. Visus santykius su vietos gyventojais ir administracija palaikyti per priadėdančius vietinius gyventojus. Mes žiūria tik tvarkon ir, esant reikalui, veikiam kaip ginkluota jėga.

Užėjus kraštą bus paskirti arišių komendantai, kuriems bus nurodytos jų pareigos ir arišis veikimo, kaip suėmimas ginklų, santykiai su vietos administracija ir t.t. Tėmyti, kad iš Vokietijos nesispeštų vyrai ir krašte nesigrupuotų nepalankus elementas. Traukiniai nesuleikomi, tik prižiūrima paskirtais vietos gyventojais jų kontroliavimas esama pasienio sąryšiu, kad nebūtų įvežama ginklai ir įteriami žmonys.

Vadams išduodami pinigai maistiniams reikiam perkomas vietoje. Tik neišvenkus reikalui esant vieton užpirkti maistą, išduodami pinigai, į rankas ir tai nedaugiau, kaip vienai dienai.

11

Trumpai turint laikytis didžiausios paslapties, mandagumo, pa-
siryšimo, blaivumo ir tvarkos, kad nedavus mažiausios progos pasi-
piktinti vietos gyventojams ir tuom amžinai nepraradus progą, kada
dega krašte palankūs mums jausmai.

Įriešo nėra – tik galim jį sutverti patys nevykusių elgesiu.

Budrys
J. Padas

6/I-23.

S. V.

Štabo Uriskomniam

LCVA. F. 929. Ap. 3. B. 422. L. 9-11

Visai Slaptai
Asmeniškai į rankas.

Ypatingo paskyrimo rinktinei

į s a k y m a s.

V.S.

1 Nr.

1923 m. Sausio " " d.

" " val. " " min.

I/ Ypatingo paskyrimo rinktinė susideda:

1. Karo Mokykla karininkų 10, kariūnų 150, kulkosvydžių 7.
2. Karo Milicijos Mokykla karininkų 5, kareivių 130, kulkosvydžių 4
3. 5 pėst. pulkas karininkų 1, kareivių 70, kulkosvydžių 2, telef. aparatų 4, kabelio 6 klm.

4. Šauliai:

Vilkaviškio būrys karininkų 1, šaulių 80.

Kaišėdorių būrys šaulių 125.

Panevėžio būrys šaulių 250. karininkų 1.

Viso šaulių: karininkų 2, šaulių 455.

5. 1 kaval. pulko karininkų 3, kareivių 60, arklių 63.
6. Elektrotechnikos bataliono kareivių 15, komutatorių 1, telefono aparatų 5, kabelio 40 klm.
7. Auto-bataliono kareivių-šoferių 5, automobilių: ~~1~~, ~~motociklistų~~; motociklistų 4, motociklų 4, ~~1~~
8. 8 pėst. pulko karininkų 11, kareivių 150, telefono aparatų 8, kabelio 8 klm. kulkosvydžių 8,
9. Aviacijos karininkų 1,
10. Generalio Štabo karininkų 7.
11. Amerikos bendrovės automobilių : sunkių 1, lengvų 1.

Viso karininkų 40, kareivių 584, šaulių 455, arklių 63, kulkosvydžių 21, komutatorių 1, telefono aparatų 17, kabelio 54 klm., automobilių 3, ir motociklų 4.

2/ Vykdymui duotos manimi asmeniniai užduoties šias esamas jėgas skiriu į tris grupes sekančiu būdu:

1 grupė
/Klaipėdos/
Vadas: Majoras Išlinskas
Slapyvardė Aukštuolis.

Karo Mokykla, Karo milicijos Mokykla,
5 pėst. pulko dalis, Kaišėdorių šaulių
būrys, - suskirstomi į 4 kuopas sekančiu
būdu:

LCVA. F. 929. Ap. 3. B. 422. L. 23-26

21
1 k u o p a: kuopos vadas kapitonas Atstupėnas.
Karo Mokyklos Jaunesniųjų karininkų 3, kariūnų 100,
kulkosvydžių 4.

2 k u o p a: kuopos vadas kapitonas Noreika.
Jaunesniųjų karininkų 3, kariūnų 50, šaulių 50,
kulkosvydžių 3.

3 k u o p a: kuopos vadas leitenantas Kaufmanas.
Karo Milišiosios Jaunesniųjų karininkų 3, kareivių
130, kulkosvydžių 4.

4 k u o p a: kuopos vadas kapitonas Strelniekas.
Jaunesn.karininkų 2, 5 pėst.pulko kareivių 50, kul-
kosvydžių 2, šaulių 75.

Raitelių būrys: būrio vadas leitenantas Labutis.
1 gusarų pulko karininkų 1, kareivių 40,

Ryšiai: kareivių 15, komutatorių 1, telefono apa-
ratų 5, kabelio 40 klm., motociklistų su motociklais
2, lengvų automobilių 2 su 2 šoferiais, sunkių au-
tomobilių 1 su 1 šoferiu.

VISO: karininkų 16, kareivių 389, šaulių 125, kulkosvydžių
15, komutatorių 1, telefono aparatų 5, kabelio 40 klm.
automobilių lengvų 2, sunkių 1, motociklų 2.

II. grupė
/Pašėgių/
Vadas: kapitonas
Kalmatavičius.
Slapyvardė:
Bajoras.

8 pėst.pulko dalis, Panevėžio šaulių būrys - su-
skirstomi į 3 kuopas sekančiu būdu:

1 k u o p a: kuopos vadas Leitenantas Stcikūnas.
Jaunesniųjų karin. 8 p.pulko 2, kareivių 50, šaulių
75, kulkosvydžių 3.

2 k u o p a: kuopos vadas Leit.Aleksandravičius.
Jaunesn.karininkų 2, kareivių 50, šaulių 75, kulko-
svydžių 3.

3 k u o p a: kuopos vadas Leit.Bažtokas. Jaunesn.
karin. 8 p.pulko-2, kareivių 50, kulkosvydžių 2, šau-
lių 100.

Raitelių būrys: būrio vadas Leit.Kraunaitis. 1 gus-
pulko kareivių 20,

R y š i a i: kareivių 8, telefono aparatų 8, kabe-

LCVA. F. 929. Ap. 3. B. 422. L. 23-26

lio 8 klm., motociklistų su motociklu 1,
lengvų automobilių 1.

VISO: karininkų 13, kareivių 180, kulkosvaidžių 8,
šaulių 250, telefono aparatų 8, kabelio 8 klm.
automobilių lengvų 1, motogiklų 1.

III grupė.
/Šilutės- Hovdekrug/
Vedas: Majoras Jakštas.
Slapyvardis: Kalvatis.

Vilkaviškio šaulių būrio karininkų 1,
Aviacijos karininkų 1, šaulių 80, 5 p. pulko
kareivių 12, kulkosvaidžių 2.

R y š y s. kareivių 8, telefono aparatų
4, kabelio 4 klm., motociklų 1.

VISO: karininkų 3, kareivių 20, šaulių 80, kulkosvy-
džių 2, telefono aparatų 4, kabelio 4 klm., mo-
tociklų 1.

/Rinktinės Štabas.

Štabo Viršininkas: OKSAS /Kapit. Tomkus/
Jo padėjėjas: JUOZAPAITIS /Kap. Šarauskas/
Adjutantas: ANDREIKIS /Kapit. Pridotkas/
Ryšių ir Susisiek. V-kas BLEIVIS /Kap. Kynas/
Komendantas: Kumbys /Leit. Kalėda/
Intendantas: RAUKŠTIS /Karo-Vald. Rūškys/
Išdininkas: KUKUTIS /Karo-Vald. Vodopelas/
Raštvedys: SKRIBAS /Nenorta/Karo-Vald./
Žinių karininkas: ŠILPA /Leit. Senkus/

4/ Medicinos personalas
/2 gydytojų, 6 sanit.
puskar. ir 1000 indiv.
pakėtu/.

I grupės ir Rinktinės vyriausias gydytojas
Fuksas ir du sanit. puskarininkai.

II grupės: gydytojas Aržuolaitis ir 2 san.
puskarininkai.

III grupės: 2 sanit. puskarin. 5 pėst. pul-
ko 1000 individ. pakėtu paskirstomi:

I gr. pak., II gr. pak., ir III gr.
pak.

5/ Grupių vadams įvykdyti grupių suskirstymo sutvarkymą sulig ~~nuo~~ viršui
išdėstyto, išimti iš apyvartos "Karo Mokykla", "Karo Miligija", "pulkas"
"šauliai" ir vadintis "kompanija" /kuopa/, sulig numeracijos pirma,
antra, trečia; "cugas" /būrys/, "postas" /sargyba/.

LCVA. F. 929. Ap. 3. B. 422. L. 23-26

16

Kuopų Vadams sustatyti sąrašus savo pavaldinių, nurodant dalį ~~skiek-~~
eno asmens. Sąrašus palikti Tauragėje Pasienio pulko vadui, Kretingoje
Kretingos Komendantui.

7/ Kuopų vadams vesti sutartineis, jų pačių nustatytais ženkais, die-
mą maitinimo pavaldinių ir veiksmų.

8/ Grupių vadams paskirti sau pavaduotojus ir adjutantus.

9/ Mano pavaduotojas - O k s a s. ir A u k š t u o l i s.

10/ Šį įsakymą perskaičius ir sutvarkius savo grupes sunaikinti sudegim-
ant ne vėliau 9 sausio 17 val./

Budrys

Rinktinės/Grupės Vadas

Uksa

Štabo Viršiniakas

Gauna:

I grupės Vadas.....	1 egz.
II grupės Vadas.....	1 egz.
III grupės Vadas.....	1 egz.
Rinktinės Štabas.....	1 egz.
Viso.....	4 egz.

1) Šį įsakymą užimaname ex. garau
Majmas Janovskas -
II grupės Vadas.
1923m. sausio 8 d. 1 val.

2) Šio įsakymo aiškinys ex. steiximui
II-sin grupės vadui p. Bajorui, garau.
Majmas Janovskas
1923m. sausio 8 d. II-os grupės vada,
1 val.

12

Tvarka traukinių.

- 1/. Didžiausioj paslaptį laikoma tikslas ir vyta vykimo. Ven_ giamas nereikalingas išėjimas stotyse iš traukinio, kalbos su pašaliniais. Nuduodamas vežami naujokai į Pasienių pulką. Ofi_ cialus keleraštis — ešalonas naujokų.
- 2/. . Persirengimas į civilias drapanas atliekamas traukiny. Va_ dai gauna iš Ekspedicijos Intendanto, sulig žmonių skaitliaus, drapanas ir duoda tinkamus parėdymus paskirstyti tai į vagonus sulig skaitliaus. Einant traukiniui žmonės persirengia, ^{TK1} Terp ^{Radr, L. 2/2} ~~Saulių ir nereikių~~, tik ne stotyje, o vagonuose. Kariškos drapa_ nos rišamos į pundus ir kraujamos kiekvienos dalyies skyrium. Į kišenius gali būti idėtos kortelės, nurodant kieno drapanos. Vagonai su drapanomis ir kitu turtu paliekami apsaugon Kretin_ gos Stoties ^{n Tauragės} Komendantų. ^{dalyis pa...}
- 3/. Maistas, konservai ir duona duodama tokia jau tvarka, kaip ir drapanos. Neturintieji maistą gauna iš Ekspedicijos Inten_ danto.
- 4/. I grupės Vadas paskiria ešalono komendantą ligi Kretingos, kuris sudaro tvarkdarių komandą palaikymui tvarkos stotyse ir kelyje.
II grupės Vadas skiria ešalono komendantą ligi Tauragės tokiam jau tikslui. Bendrai palaikoma tvarka, kaip kariniam ešalone.

Paduota	Telefonograma	Priimta
m. . . d. 192 m.		I m. 14 d. 1923 m.
is kur		kam
Padavē		Priemē

...+ prie aparāto gānēt shtab wirs - kas ...+ ...is
 ...heidekrūgo praneša kad ten joku susireminu nera .
 ...ģeubejimo komitetas dar nepasirode ...ģelzkelis tarp heide
 ...krūgo ir klaipēda is ... ardytas ... spejama kad vietiniais
 ...ģyvntojais ...vietan iu ģyvntoju dar niekas prie sukibimo
 neprisidejo ... telefons su klaipēda veikia ... usklausus
 is klaipēdos atsako kad vi skas ģerai ir ļaūģiau nēko
 nekabha ... 2 lra ... 3 ... ģrupes turi rysi telefonu
 tarp heidekrūgo ir ir pāģģiu ... ģrupēarysio

II 60

neturi ... 2 ... ģrupes ... yra sifruotos iimta
 telefonogramos ... pazadetas ... sifras man neatsiustas ... m.
 ... ģrupiu vadai smukģēšnius pranesimus man daryti atsisake
 ... rezinodams savo teistu ir uzģuģetes as veik ti nēģabau
 ... lamstos nurodamai ... 3 ... ģrupes vadui parduoti ... + ...
 ... 1 ma ģrupe randasi punkģose ... klaipēdos kraste ...
 ... tateģģabatenen ... - zuzģbarten ... - kurszen ... - ģojaren
 ... ģiersterei ... - zenģia klaipēdos link ... is policijģos
 ģuses ģasģipriesinimo nera ... ģaimta ģelaisviu ... 2 ...
 ... ģenģvi automobiliai ... ģulkosva idis ir policistu ... + ...
 ... sifras lamstai tarp mucu ir lamstos ģasiustģ isz vietines
 ģriģģados per ģasiuntini ... + ģziandien atviksta saubiu ...
 ģzģģoniu laikģit ģus save ģinioģe kaģģģ nauģģģģģ

LCVA. F. 929. Ap. 3. B. 422. L. 59-61

III

61

grupiu vadams prasant ir man tejdus. tuos saulius rejkes
siusti klaipeđos kraštant pertikrints tikad jie pilnai
atitinka skyriamai uđduociaj taskas . . .

grupiu vadai privalo tamstai asmeniškai teikti
konai smukčiausias zinias perdavimui man taskas visas
schifruetas telefonogramas perduokit shtaban taskas
płacziau informuokite praschtu ir juzo tebeđranomis apie
vejkima naujos valdzios mazijoje lietuvoje . . . taskas

pas mane labai silpni ryšiai su 1- ma grupe dekit
pastangas nors per tamsta kad gaucia tik sbiasniu
ziniu apie tos grupes veikima taskas ar daugiau nyekg
perduotos zinios apie 1- ma grupe tik-ros . . .
daugiaus niere . . . sudies majoras grbcius . . .

LCVA. F. 929. Ap. 3. B. 422. L. 59-61

110

4 val. 35 min.

Paduota	Telefonograma	Priimta
..... m. . . d. 192 m.		Sausio m. 20 - d. 1923 m.
iš kur		kam
Padavė Maikvartas		Priėmė J. Annšauskas

1923 metais mėnesio 19 dieną 21 val. 20 min.
Jau yra savanorių Klaipeđoje 125. Rajone Šilutės 40, kurie bus po
apmokymo išsiusti Klaipeđon. Savanoriams Budrio Parėdymu išduodami
2 litu, vienu iš kurių savanoriai privalo maitintis. Bent šiuometu
nesiveda jokių įsakymų oficialės atskaitomybės. Viskas vedama pap
rastai. Truksta pritirusių raštininkų. Truksta ginklų, rubų. Mano nuo
mone reikėtų Tauragėj įsteigti sandėli, iš kur kaskart galima būtų
reikalaujama skaičių paimti. Yra taip pat skubus reikalastai pat
prašoma dvi lauko virtuves. APrėdymas, /? / reikalinga. Kepurės ir
gl. Uniforma dirbama. Šiandien buvo susirinkimas Klaipeđos krašt

Seimelio vienbalsiai Priimta prisiglausti prie Didžiosios Lietu
vos. Rytoj vykstu Klaipeđon pas Budrį.
Šneideraitis.

LCVA. F. 929. Ap. 3. B. 422. L. 212

Klaipėda, Vasario 12. d. 1923.

Pone Ministeri,

atvykau Klapiėdon, tikėdamas, kad galėsiu vietoje daug ko padėti, o tai padėti centro, tai yra Lietuvos, ne kokio tai separatizmo akimis žiurint. Tatal be abejoj ir butų buvę galima, jeigu aš bučiau patekęs Klapiėdos krašto direktoriūn, ar net tos direktorijos prezidentūron.

Jau pirmieji žingsniai Klapiėdoje man parodė, kad čionai centralizmo nusistatymas galima praveisti ne persuazijos - vietinių gyventojų įtikinimo keliu - o vien tik diktatūros keliu, paimant savo rankosna krašto direktoriją ir vedant savo liniją, vietiniams veikėjams perdaug jos ir neaiškinant.

Vidujinę politinę padėti čionai aš suprantu šitaip: vietiniai veikėjai, ar tai darydami koncesiją gyventojų upui, ar tai savo pačių iniciatyva, yra nusistatę gana separatistiškai, ir norėtų kiek galint plataus savarankiškumo; susiliejamus su Lietuva, tai jiems visiems kuone be išimties reikia baidyklė. Čia tai ir tuoju kyla principiālis klausimas, kokia linija mūsų valdžia mano kad galės praveisti mažosios Lietuvos prijungimą, ar tai palaikydama moraliai ir materialiai mažosios Lietuvos veikėjų judėjimą, ar palmdama susvis savo rankosną visa akciją, pati diriguodama, įsakydama vietiniams ~~gyventojams~~ veikėjama kas reikia daryti ir ko reikia nedaryti.

Iš viso, ką čia mačiau, suprantu, kad Lietuvos valdžia principiāliai eina pirmuoju keliu, norėdama palikti "sukilėliams" ir vietos veikėjams liuosas rankas, ir tik teikdama jiems pagalbos - kariškos ir materialės - ir patarimus. Savo reikalus Lietuvos valdžia norėjo ginti per savo nepaprastą pasiuntinį prielijantų komisijos..

Tokia sistema reiškia didį decentralizavimą ir mano nuomone perdidelį palaidumą. Ji gali buti pakenčiama tik tai tuomet, jeigu mažosios Lietuvos veikėjų siekliai bus aiškūs, stiprūs ir absoliučiai su mūsų valdžios siekliais identiški. To betgi suvis nėra.

Mažosios Lietuvos veikėjų siekliai viena suvis neaiškūs: ne aiškumas didžiausias tame, kokių reikalauti sau teisių iš Lietuvos, ir jeigu tie siekliai vienoje kitoje aiškiai atsispindi, tai tikrai nenaudingame mums pavidale: žiurėjime kaip ir vienų vietinių privilegijų, sakysiu, jei tas butų galima: troškime lietuviško Freistaato. Tos grupės atstovais aš skaitau p. p. Stiklorių, Gaigalaitį ir truputį Simonaitį.

Kai dėl aiškios ir griežtos centralizmo tendencijos, tai jos mažosios Lietuvos veikėjų tarpe aiškiam pavidale nėra. Yra kaikurie, labiau idelaingi ar gal net naivūs veikėjai, kurie konkrečiais klausimais ligišiol nedaug tebuvo užsiėmę, ir kurie gali buti centralistais, bet tik iš sentimento. Be to jų energija nedidelė ir jie reikale gali mažai sverti. Jie galėtų buti gal geri, net akli, pasekėjai, jeigu kas paıntı tą centralizavimo liniją.

LCVA. F. 383. Ap. 7. B. 378. L. 38-41

lizavimo liniją, ir duoty jiems tinkamus paaškinimus. Tuosyk pirmiau nurodytoji stipresnėji grupė būtų opozicijoje. Reikia dar ir atsiminti, kad centralizmo aiškinimas ir propagavimas labai būtų nepopularus, ir kad jis galima daryti, bet negalima daug apie jį kalbėti. Prie antrosios veikėjų grupės aš paskaitau pirmoje eilėje p. Jankų ir be to jaunesniuosius ir ne taip labai pasifymėjusius veikėjus.

Turėdamas omenyje šitokia padėti, aš skaitau neleistamui eiti keliu: gelbėjimo sukilėliams, teikti jiems visą pagalbą ir tenkintis patarimais, o manau, kad mūsų valdžia turi paimti visa judėjimą savo rankosna, tuolabiau, kad ji ir dabar faktinai jau neša to judėjimo išlaidas.

Tam tikslui neleistina, kad pasilikty esamoji šionai visai decentralizuota, jei pasakysiu palaids sistema. Mes faktinai, kad ir ne oficialiai turime šionai ketruis veikimo punktus: 1. mūsų atstovybę su p. Žilium priešakyje, 2. nepaprastą atstovą kuris tiesa turi savo žinioje ir senąjį atstovą, 3. sukilėlių kariuomenei organizas ją ir vadovybę, ir 4. patarėją prie direktorijos.

Jeigu būtų pakankamai tvirtas ir aiškias su mūsų valdžios nusistatymu identiškas vietinių veikėjų nusistatymas, tuomet tokia sistema gal neperdaug tebutų blėdinga. Dabar gi tokia sistema yra tikras visam šalykui pavojus, nėra ji palieka vietiniams veikėjams, kurių nusistatymas nevisai yra mūsų valdžios nusistatymas, perdaug liuosybės reikšti savo kaip kurias kenksmingas mums idejas tuo autoritetu, kuri jie turi tik ačiui mūsų jėgoms pasisekusiam sukilimui. Toji palaids sistema duoda galimybės išikišti svetimiams ir nenaudingiems mums elementams, ypačtingai vietiniams vokiečiams o ne mažiau ir alijantams.

Paimsime konkretų pavyzdį: Mano supratimu mūsų valdžios linija Klaipėdos klausimu turi būti tokia, kad kiek galint greit ir be sąlygų gauti suverenumą ant Klaipėdos, ja paimti savo rankosna ir paskui sutvarkyti ją kaip to reikalauja Lietuvos interesai, kurie žinia patys liepia negriauti kas gera Klaipėdos krašte nespaušti nelietuvių ir t.t. bet kurie nedaleidžia bereikalingo separatizmo, tuolabiau, kad tas separatizmas visumet bus įrankis svetimiams prieš mus. Užtai reikalinga, kad dabar visa būtų subordinuota vienatiniam mūsų siekiui: gavimui Klaipėdos.

Alijantų mums tiesa ždama duoti Klaipėda, bet jų manoma pastatyti sąlygos, kad mes pažadėtum duoti Klaipėdos kraštui autonomiją ir duoti liuosą tranzitą. Toji pažda mums padaryta tuoju su smugio kuris alijantams suduotas Klaipėdos užėmimu. Ir jeigu tuoj po to būtų su jais susitarta „prestižo numazgėjimo“ klausime tai būtų buvę galima laukti perdavimo mums suverenumo tuoju su tom dviem bespalvėm sąlygom, kurias mes paskui gė galėtum pravesti sulig principo „beati possidentes“. Dabargi derybos su alijantais jau smarkiai užsitęsė, jie tose derybose su sukilėliais turėjo daug progos juos išprovokuoti ir nukreipti nuo tikrojo tikslo: prijungimo prie Lietuvos, ir perdaug su jais kalbėtis apie apgynimą Mažosios Lietuvos teisių. Tai yra tema ant kurios mažieji lietuviai suprantamai labai noriai šnekasi. (Darą amšų delegatas buvo pasikvietęs p. Jankų ir

jam kalte kalė, kad neišsifdėtų savo teisių).

Tatai buvo, gal neišvengiama, bet didžiaisia taktikos klaida, nėra ne su alijantais ir ne prie alijantų reikėjo sukilėliams kalbėti apie autonomija. Dabargi ta autonomijos mintis išdygo jau ant tiek, kad reikia net laukti, kad klausimas atsistos šitaip: pirmiau turi buti susitarta del autonomijos ir tranzito, o paskui tebus atiduota Lietuvai suverenumas. Tokia mintį man net keleta sykių kėlė mažieji lietuviai. Manau, kad mūsų valdžia supras kad tokis pastatymas klausimo reiškia, kad "sukilimo pasisekimas pavojuje", reiškia kad alijantai gali mus spausti su autonomija, nės visumet jie atras prūsų lietuvių, kurie pasirašys kad ir dar taip nesamoningus separacinių teisių reikalavimus, kuriuos jiems savo naudai įkalbinės alijantai. Tatai reiškia toliau, kad prie progos tranzito klausimo alijantams išnaujo atsiveria galimybė mėginti pravesti Nemuno atidaryma, kurio jie, kaip iš jų dejure notos matome vis dar neskaito pabaigtu klausimu. Kad tai nėra tik šmėklos, tai aš matau iš alijantų taktikos čionai. Jie mano nusimanymu jau ne vieną padaryta seniau nusileidima yra atsiėmę atgal. Labiausia čia turiu omenyje klausima su Petišnė, kuriame jie dargi net rodosi laimyo teik, kad sutikta priimti iš Petišnės rankų naujosios direktorijos mandatus ir tenkintis jau syki sulaužyta pažada, kad jis toliau nebefiguros.

Zinomas daiktas paralleliai turi eiti darbas sudarymo mažajai Lietuvai statuta ir detaliai išidrėti autonomija ednant Šilutės nutarimais, bet negalima leisti alijantams duoti kištis į tuos klausimus, jei nenorime pripažinti, kad sukilimas jau žlugo.

Mūsų mažieji lietuviai yra gal, tariant jų pačių terminu: didelai geri vyrai ~~žūkale~~ labai šiek šlekti muzikantai ir duoti jiems palaidai veikti, reiškia duoti alijantams galimybės užsachuoti Lietuvos valdžią su jos pačios kudikiu. Nepakanka, kad jiems butų kas duoda gerus patarimus.

Kad suvis neleistinas šitokis palaidumas, tai suvis paaškes iš štai ko. Kas gi bus, jeigu alijantai autonomijs ir t.t. vardu mėgins užtęsti suveriteto perdavima Lietuvai? Juk pažadas tuojau perduoti suvereniteta buvo mums duotas tik ačiui tam, kad del sukilimo padėtis Klaipėdoskrašte buvo toliau nebepakėciama. Taigi gali prisieiti kad, alijantams užtesus perdavima iškilis reikalas vesti krašta tyčia prie destruktijos, ar daryti kitus vidujinius žingsnius darančius tesima padėties nebegalimu katastrofingu, argi prūsų lietuviai darys tuomet reikalinguosius žingsnius, jeigu užtesimas pav. ivykty vardan apsaugojimo vietinių privilegijų? ar pirmenybių iš liucso tranzito, kuris mums gali pražudyti Vilnių, kuris mažiesiems lietuviams mažai terupi?

Gal net galima butų pasakyti, kad dabar eina kova tarp alijantų ir mūsų del to, kėno itakoje bus Klaipėdos krašte, ir vedama tuo įrankiu išigyti įtakos į veitinius lietuvius.

LCVA. F. 383. Ap. 7. B. 378. L. 38-41

Kad tokioje padėtyje reikalingas sistematingas veikimas, tai suvis aišku. Kol dar buvau kandidatu į direktorijos prezidentą aš žiūrėjau į savo užduotį šitaip: kad reikia man būti, nebojant to, kad tokia linija labai machiavelistiska ir tik gali pagadinti mano asmenišką vardą mažojoje Lietuvoje, tuo organu, kuris, de facto save skaitydamas tikrai Lietuvos atstovu, pasinaudoja savo pozicija kaipo direktorijos prezidentas tam kad nedaleisti nieko, kas galėtų pakenkti Lietuvos šansams ir reikalaušesant suvis nesiskaityti su prūsų lietuvių norais. Taip kad Lietuvos centro interesai jau tuo pačiu būtų kuosistematingiausia saugojami.

Nežinau ar p. Gaillius yra tokio pat nusistatymo, ir kaip jam įeji begalo sunki ir nedėkinga užduotis pavyks.. Betgi tie- na aišku, kad mūsų veikimas Klaipėdoje turi būti vadovaujamas vieno tik žmogaus o ne keleto, ir kad čia turi būti pravedta absoliutė disciplina. Dabartiniu momentu mes valdome Klaipėdą, tai turi būti ir tik vienas mūsų joje organas. To organo absoliutėje žinioje turi būti visas veikimas, neišskiriant ir Direktorijos, kuri turi pasidaryti ne kas daugiau negu maskuota mūsų valdžios įstaiga. Jeigu direktorijos prezidentas taipopat žiūrės į savo užduotį, tuomet jis noriai pasiduos reiklingai disciplinai ir pats padės, kad ji būtų ir jo paties orgnų faktinai pildoma, jeigu gi prūsų lietuviui nenorėtų to, tai reikia paver- toti prievartos priemone, o jų mes turime.

Bendrai Klaipėdos krašte maišosi daug daugiau mūsų inte- ligenčių negu reikalui naudinga. Mūsų reikalai liepia suterti vie- ną tik įstaigą, kuri de facto turėtų teisę ir isakyti Lietuvos valdžios vardu. Mes turi savo organizacijos sitem je panaikinti fikciją, kad mes nieko nedarome ir kad patys vietiniai visa daro de facto mūsų sistema turi būti tokia, lyg mes gau ant visados brašte šeimininkai, kad ir tatau užmaskuoti reikia.

Užtai visa reikia ~~praxxxxix~~ pravedti tik per vieną žmogų, mano nuomone neaprasa pasiuntini, visa, ir net direktorija tu- ri būti jo žinioje, visa turi būti daroma tikrai per jį.

Tik apie padėti Klaipėdoje. Toliau manau, Klaipėdos klausī mu reikia dirbti Londone ir Paryžiuje ir spirti alijantus, kad kuogreičiau mums atiduotų suverenumą.

Kai del mano buvimo čionai tai jis nereikalingas. Galiu aš informuotis, bet rimtai padėti nieko negaliu, ir manau, kad ki- toje vietoje daugiau galėčiau padaryti. Taipopat kaip aš, jeigu bučiau praėjes direktorijos prezidentu nebučiau reikalaves ki- to patarimo ir kontakto ne kaip su mūsų nepaprastu pasiuntiniu, kas jis nebutų, taipopat aš ~~xxxxxx~~ negaliu kaipo pašalinis asmuo su neprasytais patarimais kištis dabar į p. Gailliaus reikalus.

Užtai prašau man telegrama duoti įsakymus ką toliau da- ryti.

Naudojosi proga reikšti Tamstai didžios pagarbos.

H. Gaillius

2²⁹⁵

NEPAPRASTOSIOS KOMISIJOS KLAIPĖDAI
FRANKEŠIMAS
PASIUSTAS AMBASADORIŲ KONFERENCIJAI.

Šitame pranešime Nepaprastoji Komisija, Ambasadorių Konferencijos pasiūsta Klaipėdon, nestato sau uždavinio aprašinėti sunkias derybas, kurias ji vedė su sukilėlių vadais, kad davus Svarbiausios Aliantų Valstybėms galimybės laisvai išsitarti dėl Klaipėdos likimo. Telegramos, kurias ji pasiuntė Konferencijai, užtiktinai ją supažindino su uždavinio sunkumais ir su gautais rezultatais. Todeli Komisija šia apsiribos mėginimu nustatyti, arka vietoje padarytiems ištyrinams, tiesą apie kai kuriuos labai komplikuotus Klaipėdą liešančius klausimus, kuriuos Lietuvos diplomacija ir propaganda tyčia aptemdino ir iškreipė, ir patiekti Ambasadorių Konferencijai, kartu su bešališka dokumentacija, kai kurias mintis, kurios, gal būti, bus jai naudingos derybose dėl Klaipėdos Statuto.

Priešingai Lietuvos Vyriausybės narių ir josios atstovo Klaipėdai neigianams, negalima užginšyti, kad Sausio 10 d. smurto aktas (coup de force) buvo Kauno Vyriausybės sumanytas, paruoštas ir įvykdytas. Verta priminti datos: Sausio 2 d. p. Žilins, Lietuvos Atstovas Klaipėdai, išvaikuoja Kauną kartu su p. Simonaičiu - būsimu sukilėlių valdžios pirmininku; pasitarimuose Sausio 4 d. nutarta atakuoti Klaipėdos Kraštą. Lietuvos Karo Ministerija tuojau davė įsakymų. Reguliarės armijos kareiviai ir karininkai nuėmė uniformas ir persirengė į civilius rūbus; Sausio 6 d. Karinės valdžios įsakymu jie buvo išvešti, bet kur, jie nežinojo. Sukilėlių kariuomenės vadas, kuris, pasivadinęs Budriu, pasirašė «Klaipėdos Krašte» išlipintus atsiskaitimus, iš tikrųjų vadinasi Polovinskis ir yra pulkininkas. Komisija priminė jam jo pavardę ir grąžino jo laipsnį - jisai neprotavo. Reikia pridurti, kad ginklus, amuniciją ir maistą savanoriams pristatė Kauno Vyriausybė. Pinigai šio daugiausiai iš Amerikos lietuvių.

LCVA. F. 383. Ap. 7. B. 420. L. 295-305

Verta taip pat atkreipti dėmesį į datą, kada buvo nutarta daryti smurto aktus. Tai - Sausio 4 diena. Tuo laiku Kaunas gavo informacijų apie pirmuosius Paryžiaus Konferencijos rezultatus reparacijų klausimais.

Iš kitos gi pusės galima pasiklausti, ar Lietuvos Vyriausybė būtų išdrįsusi mesti savo kariuomenę į Didžiųjų Valstybių užimaną Kraštą, jeigu ji nebūtų gavusi padėjimų. Šiuo švilgsniu negalima praesti tylėjimu (negliguoti) to fakto, kad kaip tik tuo momentu, kada Klaipėdoje lietuviai darė smurto aktą, Vokietijos Vyriausybė akkreditavo Kaune savo įgaliotąjį ministrą, tuomet pabrėždama Lietuvos-Vokiečių santykių širdingumą.

Reikia taip pat turėti omeny ir bolševikų vyriausybės intervencija Klaipėdos klausimu ir bolševikų agento pasiuntimas Klaipėdon.

Lygiu būdu reikia pastebėti, kad Lietuvos militarinės pastangos iš pradžių buvo gana šnytos. Galima sakyti, kad 2000-3000 reguliarės armijos kariuomenė buvo perėję Klaipėdos Krašto sieną. Jeigu Lietuvos Vyriausybė matė reikalo pavartoti panašų karinį aparatą prieš vieną tik prancūzų pėstininkų kuopą, tai todėl, kad ji suprato, jog josios „savanoriai“ bus palaikomi tik Klaipėdos lietuvių dalies, būtent tų, kurie susispietė aplink Tarybą ir kurių skaičius, paties p. Jankaus, Klaipėdos Krašto Gelbėjimo Komiteto Pirmininko ir moralio Tarybos Vado, pareiškimu, padarytu Komisijai nebuvo, prieš 10 Sausio įvykius, didesnis kaip 8-10.000.

Kad gerai supratus Klaipėdos Krašto gyventojų jausmus ir siekimus, atrodo reikalinga duoti trumpą Klaipėdos Krašto istorijos apžvalgą.

Klaipėda - vokiečių miestas, seniausias Rytų Prūsijoje - niekuomet nepriklausė Lietuvai. Kardiniukų Ordono riteriai, Vokiečių Ordono Šaka, atvykę iš Nygos XIII šimtmečiu į tą vietą, kur dabar yra Klaipėda, įkūrė ten koloniją ir pastatė ten tvirtovę. Tais laikais šiaurinės Krašto dalies gyventojai buvo

latviai, o pietų dalies - lietuviai. Lietuviai, latviai, vengru-
siai - rasiniu švilgsniu yra broliai; visi jie priklauso tai
pačiai Baltų šeimynai. Vargu yra reikalo priminti, kad jie
neturi nieko bendra su slavais. Klaipėdos Krašto gyventojai
buvo smarkiai suvokietinti; miesto gyventojai yra beveik visi
vokiečiai. Kitaip ir būti negalėjo, nes vokiečių siena nuo 300
metų liko nekeista.

Tas faktas turi didelės svarbos. Iš jo išeina pasekmės, apie
kurias buvo pranešta Komisijai ir su kuriomis Komisija laikė
reikalinga pati susipažinti, važiuodama prastais keliais iki sienos
su Lietuva.

Klaipėdos Krašto rytų siena, buvusi rusų-vokiečių siena,
rodo iš tikrųjų ^{staigia} be perėjimo niuansų, ribą tarp dviejų
skirtingų civilizacijų. Vienas amžius mažiausiai skiria vieną
nuo kitos. Tai tikroji siena tarp Vakarų ir Rytų, tarp Europos
ir Azijos.

Cia švietimas taip išsiplėtojęs, kad nėra beraščių net kai-
niečių tarpe, kurių didelis skaičius kalba ir lietuviškai ir vokiš-
kai. Skaitlingi, gerai užlaikomi keliai veda į kaimus; kaimuose
namai gražūs, patogūs. Žemė dirbama sulig naujais metodais. Smul-
kioji nuosavybė išsivystė greta su stambia žemės ūkiu.

Tenai - kaimo gyventojai nuskurę; vien tik vyrai, tarnavę
rusų kariuomenėje, yra įgiję šiekį tokį rudimentarį mokslą.
Kelių ten maža arba visai nėra. Kaimietis, nemokėdamas žemės
valyti ir tręšti, dvejus metus leidžia jai stovėti dykai pirm
negu pradeda ją dirbti. Medinė lūšnėlė (tribelė), kurioje jis
gyvena, maža ir nešvari. Žemės reforma viską dezorganizavo; jeigu
ji bus pravesta iki galo, ji sunaikins lietuvių stambiąją nuosa-
vybę, kuri ir dabar jau yra labai sugriauta ir kuri iki šiol
buvo vienintelė šiek tiek organizuota žemės eksploatavimo forma.
Galima pastebėti dar kitų skirtumų. Didžiosios Lietuvos gyventojai
yra katalikai; - Klaipėdos Krašto - protestantai. Lietuvių kalba
vystėsi skirtingai šiapus ir anapus sienos.

Daugelis Klaipėdos Krašto lietuvių bijosi priskyrimo prie Didžiosios Lietuvos be rimos autonomijos garantijų, nes jie žino ką tai jiems atneš: tarnavinę karinomenę, sunkius mokesnius, gyvenimo pabrangimą 40%, pacinanti dalinai dėl labai aukštų miltų, ekonominio gyvenimo desorganizavimą, kyšininkystę ir protokėjus bendras visiems kraštams susidariusiems iš senosios Rusijos griuvėsių.

Iš kitos gi pusės, Klaipėdos vokiečiai, ar tai dėl to, kad Rytprusių valdžia žiūrėjo į juos kaip neturtingus giminės ir favorizavo Karaliaučių, apeidama Klaipėdą, ar tai dėl, to kad kaip tat esti daugely pasienio miestų, jie susideda iš etniniai skirtingų elementų, atrodo mažiau prisirišę prie savo vokiškosios tėvynės, negu kiti Reicho Kraštai. ^(Vokietijos) Prikus Svarbiausių Aliantų Valstybių Aukštojo Komisarų valdymas parodė daugeliui Klaipėdečių, kad jie, sudarydami nedidelę išmintingai valdomą valstybėlę, gali sėkmingiau vesti savo reikalus ir, būdami mažiau apdėti mokesniais, greičiau paturėti negu jų broliai Karaliaučiuje. Šios aplinkybės be abėjos pašadino Klaipėdos Krašto gyventojų daugumą priimti jų klausimo išrišimą ta prasme, kad susidarytų iš Klaipėdos Krašto nepriklausoma valstybėlė. Komisija galėjo konstatuoti tatau pati laike skaitlingų pasikalbėjimų. Kai visi vokiečių veikėjai, su kuriais Komisijai teko susitikti, buvo prielankūs gyventojų atsiklausimui Klaipėdos Krašto nepriklausomybės klausimui, nė vienas lietuvių veikėjas iš Tarybos tarpo neatrodė esąs linkęs griežti plebiscito. Tas faktas geriau, negu visos statistikos parodo, kad dauguma gyventojų nėra lietuviai.

Iš kitos pusės, ekonominiu žvilgsniu galima aiškiai pasakyti, kad Klaipėda yra Lietuvos uostas, tačiau reikia pastebėti, kad dabar koliai nebus praversti atatinkami geležinkeliai, šiuo išėjimu į jūrą gali naudotis tik ta krašto dalis, kuri prieina prie Nemuno. Bet Klaipėda yra ypatingai viso didelio upyno

uostas. Tos tiesos naują prirodymą gali duoti statistika. Prieš karą, kada Nemunas buvo atviras lenkų ir rusų išdirbiniams, buvo išvežama per Klaipėdą miško medžiagos:

Iš Minsko (Rusija)	20%
" Baros (Lenkija)	20%
" Gardino	20%
" Vilniaus	15%
" Lietuvos	20%

Be abejo, pradėjus nuo 1920 m., kada Kauno Vyriausybė sustabdė lenkų ir rusų miško transitą Nemunu, Lietuva padidino savo miško eksportą, ką ji galėjo padaryti juo lengviau, kad ji galėjo nesibijoti geresnės rūšies lenkų miško konkurencijos. Bet Lietuvos Vyriausybė per daug plačiai eksploatavo miškus, kuriuos jau Vokiečiai laike karo buvo intensyviai kirto. Šioji eksploatacija negalės būti ilgą laiką taip intensyviai varoma, ir galima įmatyti šunų miškų produkcijos ir eksporto sumažėjimą.

Dar vieną aplinkybę tenka pažymėti. Kaip dauguma uostų, Klaipėdos uostas, šiuo metu davęs pelną, brangiai kainuoja ir todėl sudaro našią valstybei. Šiu labai išmintingam Aliantų administravimui, Kraštui teko ta reta laimė, kad jis negalėjo šitiktai suvesti savo biudžetą, bet gauti ir išteklių, kuris jam leidointis svarbių darbų uostai pagilinti ir padidinti. Tačiau, svarbiausiu Klaipėdos Krašto įplaukų šaltiniu yra muitinės pajamos. Jeigu Klaipėda, būdama priskirta prie Lietuvos, nustos savo muitinių autonomijos ir, jeigu nebus gauta jokios garantijos, kuri užtikrintų, kad uostas gaus kaikurias sumas reikalingas jo išsivystymui arba vien tik palaikymui, kyla baimė, kad apleistas uostas nebūtų greitai smėlio užneštas. Pagaliau, Klaipėdos muitų tarifas, esant Aliantų administracijai, buvo numatęs labai lengvus įvežimo ir išvežimo mokesnius, ir išimtis iš jo buvo labai retos. Visai priešingai, Lietuvos muitinių režimas yra griežtai protekcionalistinis; importo taksos siekia kartais net 50% ad valorem. Išvežimas yra uždraustas, išskyrus atvejus, kada Lietuvos Prekybos Ministerija duoda leidimus.

- 6 -

Be to, visi išvežimai apdėti mokesniais: milko medžiaga antai - nuo 10-15 lt. už ^{kubinį metrą} kubinį metrą. Transitai, bet atatinamos Ministerijos leidimo, neleidžiamas. Be to, kiekvienam įvežimui reikalaujamas Lietuvos Konsulo patvirtintas pažymėjimas, nurodąs importuojamo dalyko kainą. Tas liūdymas reikalauja visokių rublių precizijos (smulkių įvardijimų); - Jeigu bet kurio įvardijimo trūksta - tarifas pakeliamas 50%. Jeigu prekės ateina į sieną ne tuoju po liūdyimo davimo, tai jų vertė taksuojama jau ne sulig pirkimo dienos kaina, bet sulig dienos kursu. Muitinių tarnautojai turi teisės konfiskuoti ir parduoti iš varžytinių visas prekes, kurių kaina nebuvo tiksliai pareikšta. Faktūros, pažymėjimai, pareiškimai - dokumentai, kurie, be reik visųmet reikalaujami, privalo būti brangiai apmokami mokesniais už įregistravimą. Taigi, prekybą varlo betiktai muitinių tarifas, bet ir išimtinais komplikuoti popierinė procedūra.

Galy gale, politiniu žvilgsniu, jeigu atsišvelgiama į bendrąjį interesą, tai atrodo, kad geriau būtų, jei Klaipėda pasilikty nepriklausoma Aukštojo Tauty Sąjungos Komisarų kontrolėje. Milžiniško krašto, kuris Klaipėdoj turi išėjimą, vartininkas neturi kištis į vietos ginčus; jis privalo administruoti uostą protingai ir atsargiai, atsišūredamas į visų interesus.

Todelei, atsišvelgus į visų interesą, turėti gerai sutvarkytą uostą ir susilaukti Krašto išsivystymo ir gerovės, sudarymas iš Klaipėdos Krašto nepriklausomos valstybės, Aukštojo Komisarų kontroliuojamos, būtų, Komisijos išmanymu, vienas geriausių klausimo išrišimų.

Bet Komisija gerai supranta, kad Klaipėdos klausimas negali būti išrištus in abstracto ir kad viltys, kurias sužadino Kauno Ambasadorių Tarybos atsakymas gr. Brockdorff-Rantzau 1919 m. Birželio 16 dieną sudarė mintyse išanksto nusistačiusių lietuvių, vadovaujamy idėjos atstatyti Didžiąją Lietuvą, savo rubies padaršinią kai del Klaipėdos prijungimo prie Lietuvos.

Jeigu Aliantai nenutarė taikinti Kauno Vyriausybės švilgėniu labai stiprios politikos, kuri ją priverstų užtikrinti laisvę tranzitą Nemunu, tasai prijungimas buvo politinė būtenybė. Bet Aliantai, kuriems pavestas Klaipėdos Kraštas, einant Versalės sutartimi, priverstė yra daboti, kad prijungimas įvyktų sąlygomis, kurios leistų tam sostui ir toliau lošti labai svarbią rolę būti Nemuno upyno išėjimui į jūrą.

Ambasadorių Konferencijos nutarimas, praneštas Kauno Vyriausybei lygiai kaip ir Klaipėdos Vyriausybei, išvardijo sąlygas, kuriomis Lietuvai bus perduotas suverenitetas į Klaipėdą, bet tasai nutarimas, negalėjo išleisti į visas precizijas ir todėl Komisija norėtų į kai-kurias iš jų atkreipti Konferencijos dėmesį.

Kauno Seimas su entuziasmu priėmė, Sausio 25 d. posėdy, Silutės Tarybos nutarimą, reikalaujantį prijungti Kraštą prie Lietuvos su garantijomis kai dėl įstatymų leidimo, teismų, mokyklų, kulto, žemės ūkio, socialinės apsaugos ir vidaus reikalų autonomijos. Bet kiti gana svarbūs klausimai, kaip antai: muitinių, pilietybės, valdininkų nebuvo paliesti šiame manifeste.

Nuostatai, liečiantys šiuos klausimus, privalo rasti vietos organiniame Krašto Statute ir Konvencijoje, kuri bus padaryta su Lietuva einant Konferencijos nutarimais. Komisija norėtų skubiai panagrinėti šiuos klausimus.

Pirmausiajai jai atrodo reikalinga priminti, kad iš perdavimo suverenumo į kokį nors kraštą neišplaukia būtinais muitinių unija. Taip antai prieš karą Suomija buvo Rusijos dalimi, bet kai dėl muitų teisių, ji buvo visiškai nuo jos nepriklausoma. Būty pageldaujama, kad Kraštas galėtų taip pat pasilikti savo tarifų šeiminku, nes muitinės yra svarbiausiu jo įplaukų šaltiniu, o Klaipėdos uosto palaikymas bei plėtimas reikalauja šių sąlygų. Jeigu gi Kauno Vyriausybė nenorėtų, kaip tai galima spėti, ausileisti tuo punktu, reikėtų pabrąukti jai tas faktas, jog reikalingy Klaipė-

pėdos msto išlaikymui sumy⁺stikrinimui reikia būtina įmattyti, kad jam bus skiriama muitinių pajamų dalis.

Šiuo reikalu būtų naudinga susipažinti su 1923 metų lapkričio 24 dienos Konvencija, kuri nustato Laisvojo Danzigo Miesto šejimo ir Lenkijos muitinių unijų sąlygas. Padarytoji tarp dviejų pusių sutartis nustato, kad Lenkijos ir Laisvojo Danzigo Miesto muitinių įplaukos bus sudedamos kartu, bet Miestas gaus tų įplaukų dalį, atsakančią jo gyventojų skaišui, padaugintam 5 kartus. Iš tikrųjų, apskaišavimais yra nustatyta, kad vienas Danzigietis įveža 5 syk daugiau už vieną lenką. Kai dėl Klaipėdos, tai taip pat galima būtų nustatyti muto pajamų proporcija, atsišvelgus ir įvekimų bei išvekimų vertę, tenkančią vienam gyventojui Klaipėdoje ir Lietuvoje. Jeigu paimsim pirmapjį 1923 m. pusnetį - tai vienam žmogui Lietuvoje teko 490 Mk. importo ir 321 Mk. eksporto, o Klaipėdoje importas siekė 4430 Mk. ir eksportas 3307 Mk. vienam žmogui. Iš to galima padaryti išvadą, kad vienas Klaipėdietis importavo kalbamam laikotarpy tiek pat kiek 8,4 lietuvių ir eksportavo tiek pat, kiek 11,2 lietuvių. Reikėtų todėl paimti mažiaug vidutinę tų dviejų skaišų, ir norint nustatyti Klaipėdai priklausančią dalį iš muitinių pajamų tų skaitmenį padauginti 10 kartų.

Klaipėdos Krašto pilietybės klausimas irgi yra labai opus. Jeigu sunku būtų išgauti Klaipėdiškiam skirtina nuo Lietuvos pilietybė, tai bent būtų galima, atsiminus kas buvo padaryta Galisijoje, nustatyti, kad Klaipėdiškiam būtų duodami lietuvių pasai, su «Klaipėdos kilimo» pamėnėjimu. Šiuos pasus turėtų davinėti tikslai Klaipėdos valdžia, kuri viena tik turi galimybę patikrinti tiksliai nurodymus, liečiančius jos gyventojų gimimą ir apsigyvenimą.

Valstybės turty klausimas taip pat turi didelės svarbos dalei to, kad valstybiniai miškai Klaipėdos Krašto biudžete sudaro antreją Krašto įplaukų šaltinį. Todėl pageidaujama, kad buvę Vokietijos Imperijos turtai, būtų perleisti ne Lietuvai, o Klaipėdos

Kraštui. Šia proga reikia pažymėti, kad Kauno Vyriausybė eksploatuoja savo miškus su tokiu neatsargumu ir tokia miško ūkio ūdimo ignorancija, kad būtų galima leisti taikinti tuos pačius blogus metodus ir Klaipėdos Krašto miškams.

Dar į vieną klausimą verta būtų atkreipti dėmesį - būtent į valdininkų klausimą. Nereikėtų priešintis tam, kad lietuvių valdininkai būtų skiriami Klaipėdai, jeigu klaipėdiškiai, atsi-lyginamui už tai, nereikalautų sau teisės būti priimanais į Lietuvos administraciją. Toksai prileidimas galėtų turėti rimtų pasekmių. Klaipėdos Krašto vokiečiai, būdami daugiau apsišvię ir daugiau inteligentiški negu lietuviai, greitai pasiektų aukščiausių vietų ir tokiu būdu dar labiau padidintų Vokietijos įsiviešpatavimą Lietuvoje. Esant tokioms aplinkybėms, atrodo, kad būtų geriau, jeigu Klaipėdoje pasilikty savi valdininkai. Priėmimas Lietuvių ir paeinančių iš Vokietijos vokiečių Klaipėdos Krašto tarnyboje privalėtų būti arba visai neleistas arba bent apribotas.

Štai šias sugestijas Komisija tiekia Ambasadorių Konferencijos įvertinimui. Ji supranta, kad dabartinėmis aplinkybėmis bus labai sunku priversti lietuvius tas sugestijas priimti. Pastarieji nepasiduos lengvai Aliantų kišimuisi į jų santykius su Klaipėdos Kraštu, nes jie siekia prijungti jį be jokių sąlygų. Komisija per ilgai buvo kontakte su lietuviais ir žino, kad bet kurios derybos su jais yra ypatingai sunkios. Neįsitraukiant įro- dinėjimams - jie pripažįsta tikrai jėgą. Pilnai nepasitikėjimo ir atkaklūs, savo artimiausių reikalų gynybai jie rodo tokio griežtumo, kad jis nuo jų uždengia jų tikrusius interesus.

Be to Klaipėdos Krašto klausimas yra perankštai surištas su Lietuvos ir Lenkijos sienu klausimu, kad galima būtų išrišti pirmąjį ankštiau negu bus išrištas antras, kuris Kauno Vyriausybės akimis žiūrint, yra pamatinis; net tuo atveju, jei šioji Vyriausybė, netikėtai, priimtų Klaipėdos organinį statutą, at- tinkantį Komisijos pareikštiems pageidavimams, Komisija gali,

nebijodama apsirikti, užtikrinti, kad, kolei nebus nustatyti geri santykiai tarp Kauno ir Varšuvos, visi Lietuvos Vyriausybės pasižadėjimai dėl Klaipėdos Krašto ir laisvojo tranzito pasiliks vien ant popieriaus.

Štai kodėl Komisija laiko savo pareiga atkreipti Ambasadorių Konferencijos dėmesį į reikalingumą pavesti Klaipėdos Organinį Statutą Tautų Sąjungos kontrolei.

Paryžius, 1923 m. Kovo 6 d.

Pasirašė: Clinchant, Aloisi, Fry.

P.S. Sausio 19 d. Britų atstovas, p. Fry, veikdamas nuo savęs, rado reikalinga precizuoti Galliaus Vyriausybės nariams, dėl jų jų mašo prityrimo, šiuos punktus:

Kadangi Krašto suverenitetas bus perduotas Lietuvai tik tada, kada pastaroji priims šiam kraštui išdirbtą Paryžiuje Organinį Statutą - Svarbiausios Aliantų Valstybės nepripažins Klaipėdos Krašte jokių pakeitimų nei piniginiame sistemoje, nei muitinių bei paštų ir pan. dal. sutvarkyme nei jau esančiuose tarptautiniuose pasižadėjimuose.

Sverb. Aliantų Valstybės rezervuoja sau teisę reikalauti pakeisti sudėtį Klaipėdos Delegacijos, kuri turės būti pasiųsta Paryžiumi, Organiniam Statutui išdirbti, jei ji neatstovaus dviejų svarbiausių Klaipėdos Krašto gyventojų elementų.

P. Fry pridurė, kad iki suvereniteto perdavimo niekas, išskyrus labai svarbius atsitikimus, neturi būti pašalintas iš Krašto; kad joks svetimas konsulas neturi būti trukdomas arba varžomas savo pareigas einant, kad, pagaliau, Lietuvos Vyriausybė bus atsakinga už šių taisyklių laužymą.

Išnašos

- ¹ *Frankfurter Allgemeine Zeitung* vom 1990 03 09.
- ² *Sovetskij Sojuz na meždunarodnyh konferencijach perioda Velikoj Otečestvenoj Voiny 1941 – 1944 g.g. Tegeranskaja konferencija rukovoditelej trech sojuznych deržav SSSR, SŠA i Velikobritaniji (28 11–1 12 1943 g.)*. T. 2. Moskva, 1984. S. 150.
- ³ *Lietuvos TSR administratyvinis-teritorinis padalijimas pagal 1949 m. sausio mėnesio padėtį*. Vilnius, 1949. P. 54–57.
- ⁴ Senn A. E. *The Great Powers, Lithuania and the Vilna question 1920 – 1928*. Leiden, 1966. P. 108.
- ⁵ Ambasadorių konferencijos Nepaprastosios komisijos Klaipėdai pranešimas 1923 03 06. *Lietuvos centrinis valstybės archyvas*. F. 383. Ap. 7. B. 420. L. 295.
- ⁶ *The Memel problem*. London, Lithuanian information bureau [be datos]. P. 11.
- ⁷ Marcinkevičius-Mantautas A. V. Putvinskio veikla. *Šiaulių „Aušros“ muziejus*. GEK 60283/I – R 4941.
- ⁸ Smetona A. Klaipėdos sukilimo pareiga. *Krašto balsas*. 1923. Nr. 9. Cituota pagal: Truska L. *Antanas Smetona ir jo laikai*. Vilnius, 1996. P. 122.
- ⁹ Riomeris M. Dienoraštis (ištraukos). *Kultūros barai*. 1990. Nr. 6. P. 58.
- ¹⁰ Robinzonas J. *Klaipėdos krašto konvencijos komentaras*. Kaunas, 1934. T. 1 – 2; Valsonokas R. *Klaipėdos problema*. Klaipėda, 1932.
- ¹¹ *Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byla Hagos tribunole*. Kaunas, 1932. Dr. Neumann'o, von Sass'o bei kitų bylos kaltinamasis aktas. Kaunas, 1934.
- ¹² Deu F. H. *Das Schicksal des deutschen Memelgebietes. Seine wirtschaftliche und politische Entwicklung seit der Revolution*. Berlin, 1927; Rogge A. *Die Verfaßung des Memelgebiets. Ein Kommentar zu Memel Konvention*. Berlin, 1928; Friesecke E. *Das Memelgebiet*. Berlin, 1928; Schätzel W. *Das Memelgebiet als voelkerrechtliches Problem*. Berlin, 1936; Schätzel W. *Das Reich und das Memelland. Das politische und das voelkerrechtliche Schicksal des deutschen Memellanders bis zu seiner Heimkehr*. Berlin, 1943.
- ¹³ Žostautaitė P. *Klaipėdos kraštas 1923 – 1939*. Vilnius, 1992. P. 15.
- ¹⁴ Žostautaitė P. Ten pat. P. 14, 16, 20.
- ¹⁵ Gelžinis M. *Mūsų gimtinė – Mažoji Lietuva*. Vilnius, 1996.
- ¹⁶ Dmowski R. *Politika Polska i obudowanie Państwa*. Hanower, 1947. T. 2. S. 80.
- ¹⁷ Robinzonas J. Ten pat. T. 1. P. 24 – 25.
- ¹⁸ Robinzonas J. Ten pat. P. 31.
- ¹⁹ Ambasadorių konferencijos Nepaprastosios komisijos Klaipėdai pranešimas 1923 03 06. *Lietuvos centrinis valstybės archyvas*. F. 383. Ap. 7. B. 420. L. 295.
- ²⁰ „Gelbėjimo Komiteto deklaracijos paskelbimo dieną *de facto* įvyko Klaipėdos krašto prisiglaudimas prie Lietuvos“. Valsonokas R. Ten pat. P. 101.
- ²¹ [Apie Klaipėdos atvadavimą] // Krėvė V. *Bolševikų invazija ir liaudies vyriausybė. Atsiminimai*. Vilnius, 1992. P. 94 – 112.
- ²² Ten pat. P. 8.
- ²³ Senn A. E. Detalės ir asmenybės. *1923 metų sausio įvykiai Klaipėdoje*. Klaipėdos universiteto Vakarų Lietuvos ir Prūsijos istorijos centras. Klaipėda, 1995. T. 4. P. 56.
- ²⁴ Žostautaitė P. *Klaipėdos kraštas 1920 – 1939*. Vilnius, 1992. P. 25–28; Žostautaitė P. Lietuvos ir Vokietijos varžybos dėl Klaipėdos krašto 1919 – 1939. *Lietuvininkų kraštas*. Kaunas, 1995. P. 281 – 308; Žalys V. *Kova dėl identiteto. Kodėl Lietuvai nesisekė Klaipėdoje tarp 1923 – 1939 m.* Lüneburg, 1993. P. 22 – 30.
- ²⁵ *1923 metų sausio įvykiai Klaipėdoje*. *Acta Historica Universitatis Klaipedensis IV*. Klaipėdos universiteto Vakarų Lietuvos ir Prūsijos istorijos centras. Klaipėda, 1995. P. 35 – 56.
- ²⁶ Žalys V. Das Memelproblem in der litauischen Außenpolitik (1923 – 1939). *Nordost-Archiv. Zwischen Staatsnation und Minderheit. Litauen, das Memelland und das Wilnagebiet in der Zwischenkriegszeit*. 1993. Bd. 2. Heft 2. S. 235 – 279; Gaigalaitė A. Ernesto Galvanausko politinė veikla dėl Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos. *Lietuvos istorijos metraštis*. 1996 metai. Vilnius, 1997. P. 137 – 160.
- ²⁷ Liekis A. *Lietuvos sienų raida. Istorinė apžvalga nuo seniausiųjų laikų iki šių dienų*. Vilnius, 1997. T. 1. P. 58.
- ²⁸ Goernig G. H. *Das Memelland. Gestern und Heute. Eine historische und rechtliche Betrachtung*. Bonn, 1991; Wal-lat J. *Die voelkerrechtliche Stellung des Memelgebietes*. Frankfurt a/M., 1991.
- ²⁹ J. Budrio raštas Generalinio štabo viršininkui 1923 01 06. *LCVA*. F. 929. Ap. 3. B. 422. L. 9.
- ³⁰ Žepkaitė R. *Lietuva ir didžiosios valstybės 1918 – 1939 m.* Vilnius, 1986. P. 126.
- ³¹ Žostautaitė P. *Klaipėdos kraštas 1923 – 1939*. Vilnius, 1992. P. 27; Gaigalaitė A. Ernesto Galvanausko politinė veikla dėl Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos. *Lietuvos istorijos metraštis*, 1996. Vilnius, 1997. P. 147.
- ³² Žalys V. *Kova dėl identiteto. Kodėl Lietuvai nesisekė Klaipėdoje tarp 1923 – 1939 m.* Lüneburg, 1993. P. 26.
- ³³ Šneideraičio (mjr. Kauno) raportai Generaliniam štabui 1923 01 19–24. *LCVA*. F. 929. Ap. 3. B. 422. L. 212, 235, 246 – 247.

- ³⁴ Čepėnas P. *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*. T. 2. Chicago, 1986. P. 776; *Lietuvių enciklopedija*. Boston. T. 12. P. 43; S. Mikuliczius pateikė fantastišką 200 žuvusiųjų skaičių (Mikulicz S. *Klaipėda w polityce europejskiej*. Warszawa, 1976. S. 72), jį pakartojo ir R. Žepkaitė (Žepkaitė R. *Lietuva ir didžiosios valstybės 1918 – 1939*. Vilnius, 1986. P. 129).
- ³⁵ J. Budrio pranešimas Generaliniam štabui 1923 02 06. *LCVA*. F. 929. Ap. 3. B. 422. L. 109; Klaipėdos operacijoje nukautųjų sąrašas 1923. *LCVA*. F. 561. Ap. 2. B. 418. L. 17.
- ³⁶ *LCVA*. F. 561. Ap. 2. B. 355. L. 78, 84, 88.
- ³⁷ D. Zauniaus pranešimas ministrui pirmininkui 1923 02 12. *LCVA*. F. 383. Ap. 7. B. 378. Susirašinėjimas dėl padėties Klaipėdoje. L. 38.

Controversies about the seizure of the Klaipėda Region in 1923

Vygantas Vareikis

Summary

After the Treaty of Versailles, the resolution of the Klaipėda Question depended to a large extent not only on the position taken on this matter by the Great Powers, but also on the position of the Lithuanian government. Great Powers tried to resolve the Klaipėda question primary by diplomatic means. In the Klaipėda region majority of population was voiced to the idea of a “Free City”.

The main role in the Rising was played by soldiers sent in from Lithuania. Control was taken of the Region without great military complications. More serious encounters between Lithuanians and French troops took place only in Klaipėda itself.

The majority of population not opposed to the policy of Lithuania and remained passive bystanders. A small section of the local Lithuanian population of Klaipėda Region actively supported the annexation of the Region by Lithuania and aided the Lithuanian soldiers, Riflemen’s and volunteers. The peaceful behaviour of many Klaipėda citizens, Germans as well as Lithuanians, during the operation was important to the Lithuanians success in January uprising.